

M
211.436
OSZK

Születési arány és vallásfelekezet.

IRTA :

D^R. SCHNELLER KÁROLY

egyetemi magántanár és
Jogakadémiai nyilvános rendes tanár.

PÉCS, 1923.

DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T.

Különlenyomat

A tiszai ev. egyházh. miskolczi jogakadémia 1922/23. tanévi
almanachjából.

Születési arány és vallásfelekezet.

IRTA:

D^R. SCHNELLER KÁROLY

egyetemi magántanár és
jogakadémiai nyilvános rendes tanár.

Műg. tisztelettel

a szerző

PÉCS, 1923.

DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T.

4 211.436 (R 2)

ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

v
c
c
v
—
h
m
m
a
is
fa
s
so
za
át
sz
ny
al
pá
fü
ha
né
ho
na
ju
ös
ta
ill
há
sz

Születési arány és vallásfelekezet.

Az ideologikus tényezőknek (mint amilyen az erkölcs, a vallás) a népmozgalomra gyakorolt befolyását apriorisztikus okoskodással kétségbevonni nincs okunk. Ha ezt tennők, éppen helytelenül járnánk el, mint azok, akik az ember cselekvéseinek, az emberiség történetének indító okaiból — teszem fel — a gazdasági rugókat kirekesztenék. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy akkor, amidőn pl. házasságra lépünk, nemcsak egy természeti parancsnak, avagy gazdasági szükségességnek engedelmeskedünk, hanem egy ezektől eltérő idealisztikus hajtó ok is: a tökéletesedés- és emelkedés-vágy erkölcsi szükségletérzete is szerepel az esetek jelentékeny részében; éppen így, amidőn fajunk fenntartására törekszünk, akkor e törekvés különbözős — nem egyszer tudatalatti — indító okai között nem utolsósorban szerepel annak a hatalmas erkölcsi parancsnak a szózata, amely a hagyományszeretet és az emberi érdekközösség átérzése, a megújulás, a halhatatlanság utáni váagnak a megszentelt együtteséből kel életre. Ez az erkölcsi ható ok bizonyára többé-kevésbé az emberi szervezetbe van beleoltva s ez alapon a temperamentumnak is függvénye s így biológiai alappal is bír, de viszont ez erkölcsi parancs intenzitása attól sem független, hogy vajjon az emberi lélek fejlődésének útján milyen hatásokat vesz magába, milyen az így kialakult lélek világnézete. E világnézet formálásához igen jelentékeny részben hozzájárulhat az egyház, mint a nép hitéletét irányító erkölcsi nagyhatalom. Ehhez képest kiinduló pontunk alapján nem tartjuk lehetetlennek, hogy a más-más vallást követő emberek összessége: a különböző hitfelekezetek eltérő viselkedést mutatnak mindazon népmozgalmi jelenségekben, amelyek iránt az illető vallásfelekezethez tartozó tömegek hitéletét irányító egyház nem marad közönyös, hanem bizonyos irányban tanaival, szellemével állást foglal.

Azonban amennyire elismerjük az erkölcsi rugók befolyását, annyira hangsúlyoznunk kell ama nehézségeket, amelyek a befolyás nagyságának felismerése, vagyis a kauzális nexus helyes megállapítása elé tornyosulnak. Aki a morálstatisztikában félig-meddig járatos, azt nem kell külön figyelmeztetni arra, hogy az emberi lélek cselekvéseinek indító okai számszerűleg nehezen mérhetők le, lévén a lélek immensurabilis. Már pedig akkor, amidőn a hit, a vallás befolyását akarjuk számszerűleg lemérni, akkor nyilván morálstatisztikai mezőkre visz utunk; itt nem nehéz ösvényt téveszteni, kivált esetünkben, amidőn a vallásfelekezet, tehát az egyazon hitet vallók táborának serege és egy oly népmozgalmi jelenség (szaporodás, születés) között vonunk párhuzamot, amelyre feltehetőleg nagyon sokféle ok gyakorol befolyást. Még ha az egy vallásfelekezethez tartozók tábora a hit intenzitására nézve homogén tömeget jelentene, ha az egyház befolyása egyforma erős volna a hívek összességére, akkor kissé könnyebb lenne a dolgunk. De nemcsak, hogy erről nem lehet szó, hanem még azt sem áll módunkban precíze bebizonyítani, hogy a különböző vallásfelekezetek tanai, elvei mennyiben hatnak serkentőleg a gyermeknemzési ösztönre, a gyermek felnevelésére. A kauzális nexus módszertanilag helyes megállapításának kiindulópontja csak akkor volna szilárd, ha legalább annyit sikerülne megállapítani, hogy az egyik, vagy másik vizsgálandó keresztény, vagy egyéb egyház a népszaporodás, a gyermekszeretet, a gyermeknevelés tekintetében milyen magatartást tanúsít s milyen sorrendet foglal el. Alig kétséges, hogy a megállapítás lehetőségében kételkednünk kell. Már pedig enélkül azt a hatást, amelyet a vallás, mint ilyen, az egyház, mint a nép hit- és erkölcsvilágát irányító hatalom gyakorol a népszaporodásra, helyesen megállapítani nem lehet.

Tekintve, hogy az emberek az egyházhoz és azok tanaihoz nagyon különböző mérvben ragaszkodnak, az egyház befolyása egyazon felekezet körében is nagyon különböző a más-más embereknél, de tekintve azt is, hogy nincs számszerű, sőt alig van egyéb mértékünk is, amellyel a különböző vallásfelekezetek hitelveinek, azok szellemének a népszaporodást illető direktíváit, előírásait egybevetethetők, kétszeresen indokolt a komoly statisztikus nevére igényt formáló kutató részéről az a

tartózkodás, amely az annyira bonyolult, annyira subtilis tényezők közötti okozati összefüggés megállapításakor elfogja. Magától értetődik az is, hogy az a körülmény, amely szerint az egyik, vagy másik felekezethez tartozók között kisebb, illetve nagyobb a születési ráta, magában véve még távolról sem bizonyíték amellett, hogy azért kisebb, vagy azért nagyobb a szóbanforgó vallásfelekezetenél a születési index, mert az illetők a kérdéses vallásfelekezethez tartoznak, vagy mert az illető vallásfelekezet tanai, elvei, szelleme a termékenységre káros, vagy előnyös. A statisztikai törvényszerűség felállításának „alfá”-ját felejtí el az, aki ilyen következtetésre képes. Ez az „alfa” azt parancsolja, hogy a zavaró tényezőket kiküszöböljük ki. Mert hiszen lehetséges, hogy a különböző felekezetekhez tartozók egész sereg oly más demografiai tekintetben is különbségeket mutatnak, amelyek önmagukban, vagy együttes fellépésükben indokolják a születések sűrűsége, illetve a szaporodás nagysága terén észlelt különbségeket. Vagyis oly, a születési arányra nézve befolyással levő tényezők tekintetében egyező néptömegeket szabad párhuzamba állítani, amelyek csakis *vallásra* nézve különböznek.

Ha ezt a kiindulópontot, amelynek egyébként minden statisztikai törvényszerűség megállapításánál irányadónak kell lennie, magunkévá tesszük, akkor tudományos szempontból sok erénye mellett is felettébb kétes értékű kísérletnek kell tartanunk Pezenhoffer Antal „A demografiai viszonyok befolyása a népszaporodásra” című¹⁾ munkáját. Ez a munka ugyanis épp a fent említett zavaró tényezők kiküszöbölésének megvetésével tüntet. Látszólagos sokoldalúsága mellett is alapjában egészen egyoldalú. Következtetései, népesedéspolitikája, tervei bizonybizonny éppen ezért homokra építvék.

Mivel jelen dolgozat célja elsősorban az, hogy reámutasson a születési arányra befolyással levő zavaró tényezőknek legalább egy részére és azokat lehetőleg kiküszöbölve próbáljon egy lépéssel közeledni a vallás és szaporodás közötti okozati összefüggés tisztázásához, nem is veszi részletes bírálat alá Pezenhoffer fentemlített munkáját, csupán annyiban, amennyiben jelen célkitűzés szükségessé teszi:

Mégis előbbi rövid kritikánk, nemkülönben az a körülmény,

¹⁾ Bpest, 1922. 253. lap.

hogy Pezenhoffer eredményei és ahhoz fűzött „következtetései”, méltán okozhattak feltűnést, megkivánja, hogy ismertessük munkáját.

Pezenhoffer, miután az egyke veszélyére és a többi nép-betegségeknél pusztítóbb, „gyógyíthatatlan” voltára megszívlelendő szép szavakkal reámutat és megállapítja (sok értékes megjegyzéssel és nem egy tévedéssel) az egyke kritériumát, megfesti az egyke térképét. Ezután szemügyre veszi a Dunántúlt és még néhány, inkább az ország nyugati felében fekvő vármegyét és a községeket születési indexeik növekedő nagysága szerint, különböző község- és lélekszámot reprezentáló csoportokba osztja és vizsgálja az ekképen létrejött népességi kategóriák felekezeti megoszlását. Ezzel szemben nyilván helyesebb eljárás volna, ha a felekezeti szempontból különböző összetételű (a felekezetek részesedésének növekvő, vagy csökkenő aránya szerint tagozott) községcsoportok születési hányadosát állapította volna meg. Mert így Pezenhoffer számai nem világítják meg a felekezetek valóságos születési — avagy ahogy ő hinni szeretné — szaporodási viszonyait. Azonban tény, hogy Pezenhoffer vizsgálódásait érdekes eredmények jutalmazták. Így pl.

Azon községekben, ahol a születési mutató 1000 lélek után	Baranya v. m.			Vas v. m.		
	100 lakós közül					
	kath.	ref.	ev.	kath.	ref.	ev.
10—15	37.6	59.9	1.0	13.1	65.8	20.5
15—20	55.7	43.1	0.4	28.9	12.9	56.1
20—25	72.6	24.7	1.3	60.2	1.8	36.1
25—30	75.6	15.1	2.2	72.2	3.1	23.0
30—35	79.0	2.9	8.2	85.0	1.2	12.5
35—40	82.8	1.3	9.6	90.6	0.1	7.6
40—45	91.6	2.1	3.8	92.9	1.4	3.4
45—50	94.6	0.5	1.9	—	—	—
50—00	95.3	0.1	—	—	—	—

És ez így, vagy megközelítőleg így folytatódik. Csak a Délvidéken bomlik meg a szoros kapcsolát katolicizmus és szaporaság között. Protestáns, kivált református szempontból bizony szomorú számok, de a statisztikusnak valósággal csemege számba mennek ezek a párhuzamosan váltakozó sorok. Persze, ha fenntartás nélkül csatlakozni tudnánk Pezenhoffer-

nek a részletes területi szemle során mindinkább megérlelődő azon véleményéhez, amely szerint itt ellenmondást nem tűrő *okozati* összefüggés van *szaporodás* és *vallás* között. Szerinte a katolicizmus az egyke gátja, a protestantizmus az egyke bölcsője. Tisztán a vallás az oka a születési arány eltéréseinek. Vagy legalább is annyira túlnyomólag a vallás az ok, hogy mellette a többi tényezők, Pezenhoffer szerint, szóba sem jönnek. Hogy ilyen tényezők lehetnek, azt Pezenhoffer feltételezi, némi igyekezetet is mutat arra, hogy azok hatását kimutassa, de az erre irányuló kísérletek (116—129. lapig, valamint az egyes megyékben tárgyaltakkal is kapcsolatban) annyira nélkülözik a módszerességet, hogy úgyszólván szóba sem jöhetnek. Pl. arra van gondja, hogy a magyarság és németiség szaporasága között egyes dunántúli megyékben mutatkozó különbség indokolására megvizsgálja az illető nemzetiségek foglalkozási viszonyait (az őstermelők vagyonosság szerinti rétegződését), ámde ugyanott eszébe sem jut, hogy az illető megyében lévő vallásfelekezetek hívőit vegye vizsgálat alá. Szóval, ha azt kell kimutatni, hogy a faj *nem* oka a szaporaságbeli differenciáknak, akkor Pezenhoffer kész kiküszöbölni a szaporodásra befolyással levő egyik zavaró tényezőt,²⁾ de visszaretten attól, hogy ugyanazt, ugyanolyan komolysággal megtegye a vallásnál is. Mert amit erre vonatkozóan a 123—124. lapon mond, az minden, csak nem „keresése” az összefüggésnek.³⁾ A „nehány epizód” című részben értékes adatokat sora-

²⁾ Ez ugyan nem akadályozza meg Pezenhoffert, hogy a nagyszánú délvidéki katolikusoknak a protestánsoktól független egykékét főleg a német faji jelleg rovására írja, „amely hazánkban bármely más fajnál vagy néprétegnél hajlamosabb az egykére (óriási tévedés!) 1. Mert kultúrált, művelt, felvilágosult. 2. Mert a fukarság, anyagiasság, önzés, mint germánnak, faji tulajdonságai. 3. Mert falun úgyszólván kivétel nélkül vagyonos kisgazdákból áll.” (Szóval ez mind befolyásolja az egykét?) Viszont Baranyában, Somogyban a németiség azért szaporá, mert katolikus... Pezenhoffer logikája szerint. Ellenben a logika nem tűri meg az okadatolásban mutatkozó eme nagy hajlékonyságot és sokoldalúságot. Igaz, hogy a délvidéki katolikus németeket nem tekinti igaz, hithű katolikusoknak. De mivel bizonyítja ezt? Épp úgy nem bizonyítja ezt, mint azt az állítást, hogy Baranyában a reformátusok közt már több évszázados az egyke és hogy a pécsi járás egykés katolikus községei csak ujabban, a ref.-eknél sokkal később tértek az egyke útjára.

³⁾ Abból, hogy Somogy, Fejér, Tolna stb. megyékben „több a katolikus kisgazda, mint a protestáns” (133. l.) s hogy másrészt a katolikusok szapo-

koztat fel a különböző vallásfelekezeteknek válások és öngyilkosságok iránti hajlandóságáról, amelynek során fokozott mértékben tapasztalja a katolikus vallás előnyét. Ez az előny — bár kénytelenek vagyunk itt is némi fenntartással élni — jórészt valóságos előny; mivel azonban a válások és öngyilkosságok a szaporodást csak kis mértékben gátolják és különben is részben csak közvetve alterálják, ezért mint a tárgyhoz szorosan nem tartozóval, itt nem is foglalkozunk ezzel behatóan. A katolikus egykérőlről szóló fejezet után bő összehasonlítást csinál a katolikus és protestáns népesség számbeli alakulásáról és kifejti, hogy milyen nagy különbség volt már a múltban is szaporodásuk nagysága között. Értékes az a rész, amely az alföldi katolikusság rendkívül kedvező belső szaporaságának következményeivel: az alföldön és délvidéken keletkezett új telepek és községek kialakulásával foglalkozik. A magyar faj tehát — Pezenhoffer szerint — a katolikus vallásnak köszönheti azt, hogy oly nagy mértékben képes volt szaporodni. A „Következmények” című részben eredményeinek tanulságát kissé keményen, de — ha ténymegállapításaihoz szó nem férne — nem minden logika nélkül vonja le, amely szerint a katolicizmus erőssége, virágzása — mivel ez az egyetlen gát az egyke betegségének növekedő áradata ellen — a nemzet érdeke; tehát nem igaz az, hogy minden vallás egyformán jó, létjogosult, de igenis államérdek, hogy a katolikus nép vallásos legyen és az egyház nemzeti szempontból nélkülözhetetlen működésének eredményét az állam élvezhesse. A „Habsburgok éppen azért magyar fajunk legnagyobb jótevői, ... mivel ... abban, hogy a katolicizmus hazánkban a jelenlegi arányban van képviselve, a Habsburgoknak igen nagy érdemük van.” A reformáció tehát hit-

rábbak, nem következik még az, hogy a gazda családok egykére való hajlama valóság-e, vagy sem. Az a kérdés, hogy a kisgazdákhoz képest a nincstelenek mennyien vannak katolikus és protestánsok között. Természetes, hogy több a katolikus kisgazda 3—5-szörte nagyobb tömegből, de az a kérdés, hogy 3—5-szörte több-e? A statisztikai gondolkodáshoz a mindenkor arányosítás úgy hozzá tartozik, mint a levegőhöz az oxigén; csodálatos, hogy az, aki statisztikai munka megírására vállalkozik, ennyire híjján van e természetes beidegződésnek. Az, hogy a nagy születési aránnyal bíró Jászárokszállás, Endrőd stb. (124. lap) az „egész ország leggazdagabb és legkevesebb földnélkülivel bíró földművelő városai(!)”, odavetett valótlan-
ság.

rontás volt. Fajunk benne „halálot evék”. Mentséget sem lehet találni a protestantizmus javára. Kétségbe vonja, hogy az emberi jogok és a lelkiismereti szabadság érdekében különös érdekem illetné meg a protestánsokat. A nemzet függetlenségének kivívása terén szerzett érdemeket egy kis lapcitatummal intézi el. Az ágostai hitvallású evangélikusok hazafiatlanságának megállapítására is gyorsan kész s feleli, hogy ehez az egyházhoz tartozott egy Thököly, egy Kossuth, egy Petőfi stb.

De kérdezhetnők, hogy tartozik mindez egy statisztikai munkához? Az elvezető logikai szálát azonban megadja a könyv végső — egyébként már a bevezetésben is kimondott — következtetése, amely szerint a protestantizmus „ma már a legjobb esetben egy tiszteletreméltó, hajdan jó szolgálatot tett bútor-darab, ... de amelynek ma már semmi gyakorlati hasznát nem látjuk”. Tehát a józan ész és a nemzet érdeke azt kívánja, hogy népünk vallási megoszlásának vége vessék, a protestáns lakosság hazafias vezetőembereik leendő példaadására térjenek át a katolikus vallásra. Ez nem a katolikus egyház, hanem a nemzet érdeke. Ettől várja — ha nem csalódunk — Pezenhoffer az ország népesedési viszonyainak jobbra fordulását, ez az úgyszólván egyedüli politikum, beavatkozás, amellyel az egyke elleni küzdelmet lehetségesnek véli.

Hogy vajjon egy vallás létjogosultságát minek alapján lehet megítélni, ez a statisztikust igazán nem érdekkelheti. Hogy a multban milyen érdemeket szerzett a protestáns egyház és annak kimagasló alakjai, azt döntsék el egymás között a katolikus és protestáns történettudósok.

Azonban az, hogy a tervezett áttéréstől remélhetünk-e szaporodásunkban számottevő lendületet, már statisztikus tolerálásra való probléma, dacára annak a korlátolt fokú bizonyosságnak, amellyel a jövőbe látni, jelen összefüggésekből a jövőre következtetni képesek vagyunk. Az ezutániak remélhetőleg erre a kérdésre is megadják a választ.

Hálás feladatnak látszanék talán Pezenhoffer érveit, általánosító eredményeit, a nemzetközi adatok világa mellett kissé széjjel boncolni. Reá mutatni arra, hogy a túlnyomólag katolikus Franciaország születési és szaporodási aránya a lehető legcsilányabb valamennyi társadalom között; arra, hogy a „világ

legkatholikusabb és legklerikálisabb, ... legkultúráltabb (!)⁴⁾ állama (Belgium)" szaporátlanságban, a születések csökkenésében hovatovább megközelíti Franciaországot és nemcsak a szomszédos protestáns többségű Hollandia és Németország, hanem a tisztán protestáns skandináv államok arányszámaitól is messze elmarad. Ha — Mayr, Láng, Kovács Gábor stb. nyomán — a netto szaporulatot és nem a nyers születési arányt vesszük tekintetbe, akkor a tiszta katolikus Spanyolország is számottevően elmarad valamennyi protestáns állam mögött. Ha a katolikus vallás oly annyira biztos gátja az egykének és a protestáns olyan hálás talaja, szóval, ha olyan sziklaszilárd az összefüggés, akkor a tiszta katolikus és a tiszta protestáns országok szaporodása és születési aránya között tetemes és állandó különbségnek kellene lennie a katolikusok javára. Hogy Németország és Hollandia katolikusai viszont jobban szaporodnak, mint a protestánsok, ez még nem cáfolja meg a felhozott nemzetközi példákat. Különben, hogy pl. Németországban miért szaporábbak a katolikusok, arról lesz még szó.

Azonban Pezenhoffer Magyarországra vonatkozó, rendkívüli szorgalommal létrehozott eredményei megérdemlik, hogy ne üssük el így a kérdést. Ezt csak mementóul hoztam fel elcsúszott következtetések ellen, de még nem tekintem cáfolatnak; annál kevésbé tisztázhatja felvetett kérdésünket: a vallás és születési arány közötti összefüggés kiderítését.

Kiinduló pontul talán vegyük szemügyre a római katolikusok születési arányát Magyarország különböző országrészeiben. Az 1910-es népszámláláshoz közeleső (1909—1912) években 1000 római katolikus lakosra jutott élveszületés a

Duna jobbpartján	34.61
Duna balpartján	38.17
Duna-Tisza közén	37.68

⁴⁾ Nem tudjuk felfogni azt, hogy a sebesülten fogságba eső katonák megvakítását miért tekintjük a legnagyobb kultúra bizonyítékául. A magyar — ha talán nem is olyan civilizált — de sokkal kultúráltabb. Ezzel a szubjektív és sajnos nem statisztikába vágó ténymegállapítással tartozunk, annál is inkább, mert a „legkultúráltabb” jelző komolytalanul odavetett állítás statisztikai szempontból is. Nemcsak az összes germán államok, hanem még Ausztria is több írni-olvasni tudót mutat fel Belgiumnál, amely alig éri el a mi dunántúli vármegyéink írni-olvasni tudóinak az arányát. (L. Annuaire international de statistique le Haye, 1916.)

Duna-Tisza közén Bpest nélkül	40.34 ⁵⁾
Tisza jobbpartján	37.66
Tisza balpartján	41.64
Tisza-Maros szögén	34.18
Erdélyben	36.84

A, katolikus lakosság születési aránya igen jelentékeny különbségeket mutat országrészenként. A gát tehát — sajnos — nem egyforma erős. De mégis szinte érthetetlen, hogy a Tiszántúl a katolikus vallás ellenálló ereje oly nagy, hogy a születési index a Balkán államok és Oroszország színvonalára emlékeztet, míg a nem is messzefekvő Tisza-Maros szögén, vagy a távoli Dunántúlon határozottan az országos átlag alá süllyed. Olyan a különbség a szélsőséges országrészek katolikusainak a szaporasága között, mint a 80-as évek és a háború előtti Magyarország születési aránya között. Ilyen nagy a különbség a hitélet intenzitása terén? Vagy talán a „keleti fekvés”⁶⁾ okozza a Tiszántúl nagy belső szaporaságát? De akkor

⁵⁾ Amidőn az agrár lakosság vagyonosság szerinti rétegződéséről van szó, akkor a nagy lélekszámú, de egészében iparforgalmi és intellektuel fővárosnak nincs sok keresni valója. Épp ezért összefüggéskereső további vizsgálódásainkból az ország többi népességével nem homogén és sok kivételes ható ok alatt álló Budapestet kirekesztjük.

⁶⁾ Pezenhoffer több helyen is utal a keleti fekvésre, mint amely megmagyarázza a reformátusságnak átlag mégis túrhető szaporodását. (T. i. a reformátusok többsége az ország keleti felében tömörül.) Szóval a keleti fekvés, az mentesít az egykétől. Csak úgy, minden közelebbi ok nélkül. Jó, hogy nem a kontinentálisabb jellegű klíma, vagy a kisebb páratartalom érdeme az, hogy a Tisza-melléki nagyszámú reformátusság születési indexe magas. Az ebbe a gondolatba szerelmes Pezenhoffert csak arra figyelmeztetjük, hogy a keleti fekvésű besztércenaszódó lutheránus százszek csekély 7—15⁰/₀₀-el *kisebb* születési aránnyal rendelkeznek, mint a nyugatibb fekvésű Békés, vagy Szabolcs megyei, sőt az egészen nyugati fekvésű Moson megyei ágostai evangélikusok s hogy a távol keleti Székelyföld katolikusai határozottan *kisebb* születési aránnyal rendelkeznek, mint a nyugatibb fekvésű alföldi megyék, vagy a keleti Háromszék katolikusainak születési aránya (1909—12 36.64), alig haladja meg az egész nyugati Győr megye reformátusainak 35.48 születési indexét, nem is szólva arról, hogy a keleti Udvarhely reformátusainak születési indexe (35.12) *kisebb*, mint a nyugatibb Kolozs (37.47), Szilágy (37.60) reformátusainak és ezeké megint *kisebb*, mint a még nyugatibb Szabolcs megyei hitrokonaiké (40.42). Lehetne ezt igen sok példával az unalomig fokozni (kiegészítve a görögkeleti és gör. katolikus lakosság adataival), ami csak azt bizonyítja, hogy ha egyes keleti részeken szaporább a népesség, ez

a szintén elég keleti Tisza-Maros szöge, vagy még keletebbre fekvő Erdély születési indexe miért alacsony?

Minthogy a katolikus erkölcs és hithűség országrészek szerinti skáláját nem áll módunkban megállapítani (már pedig Pezenhoffer okfejtését — à la Torontál — magunkévá téve, csak ebben kereshetnők a különbség okát), éppen azért tulajdonképpen el kellene ejteni a „miért” további feszegetését, feltéve, hogy az égtájaknak a szaporodásra gyakorolt normatív hatását elfogadjuk.

Minthogy az immensurabilis értékek (hithűség, erkölcsi érzület szilárdsága stb.) megmérése nem áll módunkban, kénytelenek vagyunk a különbségek okadatolására materiálisabb és így statisztikailag mérhetőbb jelenségekkel próbálkozni.

Igy például az osztálytagozódás és a jómód, valamint másfelől a születési arány közötti összefüggésnek gazdag irodalma felment attól a kötelezettségtől, hogy megindokoljam azon feltevést, amely szerint a katolikus népesség társadalmi rétegződésének vizsgálata nélkül nem tekinthetjük elintézetőnek a kérdést. Minthogy a lakosság túlnyomó része nálunk östermelő, beértem egyelőre az östermelő lakosságnak osztálytagozódás szempontjából való megoszlásának vizsgálatával. A jobb módok közé soroztam az 5—100 holdas kisérdőket, vagyis az egészséges nagyságú területeken, saját földjeiken dolgozók nagy tömegét, míg a mezőgazdasági proletáriátushoz (ennek a szónak melléközöngéjét felejtjük most) számítom a mezőgazdasági munkásokat és a gazdasági cselédeket. Vizsgáljuk most meg, hogy a római katolikus mezőgazdasági népesség a különböző országrészekben hogy s miként rétegződik vagyonnosság dolgában; 1000 önálló, kívánatos nagyságú területen gazdálkodó egyénre mennyi nincstelen jut. Párhuzamosan mellékeljük a születési arányszámokat is.

nem azért van, mert a keleti égtáj a termékenység hazája, hanem azért szaporább ott a népesség, mivel olyan okok működnek közre, amelyek nagyobb születési arányt eredményeznek, de amelyek előállhatnak és elő is állnak nyugaton is és bármely égtáján hazánknak.

	Ezer 5—100 holdas kereső katolikus kisgazdára és segítő családtagjára jut r. kath. mezőgazdasági proletár	Ezer r. kath. lakosra jut elvesztés (1909—12)
Duna jobb partján	990	34.61
Duna bal partján	1077	38.17
Duna-Tisza köze Bpest nélkül	1467	40.34
Tisza jobb partján	988	37.66
Tisza bal partján	2282	41.64
Tisza-Maros szögén	1099	34.18
Erdély-ben	656	36.84

A vallásra homogén és társadalmi osztálytagozódás szempontjából vizsgálat alá vont tömegek születési arányának különbözőségei legalább is túlnyomó részben indokoltnak látszanak. A legnagyobb születési aránnyal rendelkező Tisza balpartján kimagaslóan sok a gazdasági munkás és cseléd. Ellenben a Tisza-Maros szögén és Dunántúlon, amelyek a minimumot mutatják, félannyi a nincstelen. Igaz, hogy Erdélyben még annyi sincsen és mégis nagyobb a születési arány. Amde mi még nem is állítjuk, hogy az osztálytagozódásbeli különbség az egyedüli oka a születések kisebb-nagyobb arányának.

Az összefüggés feltételezése mindenekelőtt kissé részletesebb területi szemlére tart igényt. A végletek világosságát vetítő segítségéhez folyamodjunk. A legnagyobb születési arányt (valóban pompás magas, oroszországi színvonalat is meghaladót) mutatnak Hajdu (47.78) és Szabolcs (45.17) római katolikusai. Ezer önállóra ugyane megyékben 2865, illetve 4325 proletár jutott. Ezzel szemben legkisebb a katolikusok születési aránya Baranya (32.03%) és Hont (33.10) vármegyékben, ugyanezekben az 1000 önállóra jutó nem önálló mezőgazdák aránya csak 551, illetve 1065, tehát sokszorosan kisebb, mint amott.

De csináljunk egy kis körutat az országban és nézzük, hogy milyen nagy a valószínűsége az okozati összefüggésnek. Mindig a szomszédról-szomszédra visz az utunk, hogy az egyéb zavaró körülmények lehetőségét, a toto coelo eltérő egyéb viszonyok zavaró hatását lehetőleg elimináljuk.

Induljunk el Vasvármegyéből, ahol a proletáriátus jelzőszáma 1000 önálló katolikusra 615, ugyanitt 1000 lélekre a

születési arány 35.32, Sopronban több már a proletár, (1053) de magasabb is a születési arány 37.59^{0}_{00} , Mosonban 1297 a proletáriátus index-száma, de még valamivel több a natalitas is, t. i. 38.34^{0}_{00} , Győr megyében 1693-ra szökik a proletáriátus aránya, de emelkedik a születési mutató is 40.67-re, az egy halvány árnyalattal proletárabb Komáromban (1707), egy halvány árnyalattal még magasabbra (40.75^{0}_{00}), hogy azután a kevesebb proletárt mutató Veszprém (1405) már jóval lejjebb szálljon (36.44^{0}_{00}), a még erősebben önálló jellegű Somogyban (1315) még lejjebb (34.87^{0}_{00}), Tolnában (1038 proletár 1000 önállóra) a 33.82-es születési index átvezet már a barányai niveauhoz (32.03^{0}_{00}), melyben — mint láttuk — a proletáriátus már sokkal kisebb, mint az önállók aránya. De folytathatjuk utunkat Komáromból (1707, illetve 40.75^{0}_{00}) továbbra is kelet felé. Esztergom katolikusai között 1121 a proletár, de a születési index is kisebb 37.68^{0}_{00} . Hontban még kisebb, mind a kettő (1065— 33.10^{0}_{00}), viszont a szomszédos Nógrádban erősen emelkedik a nincstelenek aránya (1541), erősen emelkedik a születési index is (40.20), Hevesben (1698) megfelelően még magasabb (42.25^{0}_{00}), Borsodban, kissé ugyan, de megtörik a szigorú szabályosság. T. i. 1957-es proletáriátus mellett a születési arány 41.92% (e szabálytörés azonban csak látszólagos; meg van a magyarázata; majd reátérünk). Zemplén kath. népe már jóval kevésbé proletárizált (1337) születési indexe sokkal kisebb: 36.92^{0}_{00} (igaz, hogy a nagy kivándorlás miatt is). De a vele szomszédos és keletre fekvő Ung katolikusai még jóval alacsonyabb (34.38%) születési aránnyal rendelkeznek, bizonyára — most már mondhatjuk — attól sem függetlenül, hogy a proletáriátusának jelző száma csak 587. Beregben a születési index már újból 40.87%-ra emelkedik, jeléül az 1288-as proletár-indexnek, Szatmárban csak valamivel több a proletár (1297), ennek ellenére is 43.51%-ra ugrik a születési mutató. De a szabályosság nem törik meg. Szabolcs abnormis nagy számaival (4325—45.17) a szabály folytonosságát hirdeti. Biharban csökken a proletárok aránya — bár még igen magas — (1886) ennek megfelelően magas a születési arány is (43.73^{0}_{00}), bár csökken Szabolccsal szemben. Békésmegyében az igen nagyarányú proletáriátus (2110) ugyan nagy születési arányt hoz magával, ennek ellenére is Biharral szemben csökkenés mutat-

k
Bé
ku
va
let
szé
pro
fel
sze
szó
41.

ves
oka
pro
leté

jon
kat
rés
egy
(Cs

4, e
meg
Ere

I.
II
II
IV

véve
vény
Toln
Bács
Hajd
Udva

tam

kozik. Ennek, valamint, hogy Csanádénál valami kevéssel kisebb Békés katolikusainak születési indexe, jóllehet Csanád katolikusai között a proletárok aránya (1576) alacsonyabb, más oka van. Viszont a sokkal kevésbé proletár Torontál (1181) születésben is (34.31%) sokkal elmarad Csanád mögött. A szomszédos, nyugatibb Bácsbodrog katolikusai már határozottan proletarizáltabbak (1363), de egyuttal születési arányuk is megfelelően magasabb (37.23%). Csongrád megfelelő és a szabályszerűségbe beleolvadó számai: 1488— 41.15% , Jásznagykun-szolnoki: 1511— 42.97% és végül Pest-Pilis-Solté 1492— 41.79% .

Bejártuk úgyszólván az egész Csonkaországot sőt az elvesztett területek egyrészét is és elenyésző kivétellel, amelyek okadatolásáról még szó lesz, mindenütt úgy találtuk, hogy a proletár népesség emelkedésével nő, apadásával csökken a születési index.

Mégis, hogy a számszerű összefüggés határozottabban álljon előttünk, összeállítottunk 39 oly vármegyét, amelyben a katolikuság számottevő, vagy egykékéről nevezetes és javarészt földmivelő, vidéki protestánssággal áll szemben, illetve egy oly vármegyét is, amelyben csak katolikusok vannak.⁷⁾ (Csík.)

A mezőgazdasági proletáriátus csökkenő aránya szerint 4, egyenként 10—10 megyéből álló csoportba osztottam a vármegyéket és vizsgáltam az egyes csoportok születési arányát. Eredmény:

	Proletáriátus 1000 önállóra	1000 lélekre élve születés
I. csoport	4325-től 1577-ig	41.94
II. csoport	1576 „ 1315 „	39.42
III. csoport	1305 „ 1053 „	36.99
IV. csoport	1038 „ 404 „	35.76 ⁸⁾

⁷⁾ A Pezenhoffer által részletesen feldolgozott megyék — Temest kivéve — mind szerepelnek e megyék között, sőt ezenkívül is sok más törvényhatóság. (Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Zólyom, Bácsbodrog, Csongrád, Heves, Jásznagykun, Pestpilis-Solt, Békés, Bihar, Hajdu, Szabolcs, Szatmár, Csanád, Torontál, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely, Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Ung, Zemplén.)

⁸⁾ Népesedéspolitika és többtermelés című munkámban azt bizonyítottam be, hogy a proletár megyékben gyorsabban hanyatlik a születési index,

Pedig ezek mind római katolikusok és nincs is okunk feltenni, hogy vallásosság, hithűség tekintetében ilyen nagy különbség legyen proletár és nem proletár katolikus magyar között. Sőt ha meggondoljuk, hogy legalább is az Alföld mezőgazdasági munkásainak egy része az egyházellenes szociáldemokrácia befolyása alatt áll, akkor a proletárt éppenséggel sem fogjuk szükségszerűleg vallásosabbnak, buzgóbbnak tekinteni a kiscgazdánál.

De ha a legelső kauzális nexust kereső táblázatunkra visszatekintünk, akkor visszaemlékezhetünk arra, hogy az összefüggés nem volt teljesen szabályos, hogy kisebb-nagyobb rések tátongtak. Mindenesetre bizonyítják ezek, nemkülönben a részletes területi szemle alkalmával tapasztaltak is, hogy egyéb okai is vannak a születések terén mutatkozó különbségeknek.

Szintén elég gazdag az az irodalom, amely a gyermekhalandóság nagysága és a születési index kisebb, vagy nagyobb volta között párhuzamot keres és talál. Mayr-rel együtt⁹⁾ azon a véleményen vagyok, hogy a születés és gyermekhalandóság közötti okozati összefüggés kölcsönös. Egy idevágó dolgozatunkban¹⁰⁾ ugyan a gyermekhalandóság nagyságát a születési arányra vezettük vissza és a születési arány zavaró hatását igyekeztünk kimutatni. Ámde nyilvánvaló, hogy minél nagyobb az időelőtt sírbadőlt kisdedek száma, annál nagyobb a szülőkben az ösztön, a vágy az elveszett sarjadék pótlása után. Az Ersatz-Kind-Theorie magától érthetődő elmélet, a mindennapi életben úgyszólván szemünk előtt fellelhető és ismétlődő jelenségek megfigyelésén alapszik.¹¹⁾

mint az önállóknak. Miként akkor, úgy most is hangsúlyozom, hogy a kettős szabályszerűség között semmi ellentmondás nincsen.

⁹⁾ Statistik u. Gesellschaftslehre II. 287. l. Freiburg 1897.

¹⁰⁾ A gyermekhalandóságról. Budapesti Szemle 1917.

¹¹⁾ Meglehetősen komplikált (a megyék sorrendszámainak az ideális okozati összefüggés esetén előálló sorrendszámoktól való százalékos eltérése alapján megejtett) vizsgálódásaim azt eredményezték, hogy a tárgyalt 40 megye katolikus népénél a születési index függése a gyermekhalandóságtól érezhetőbb, mint a gyermekhalandósági hányados függése a születési indextől.

Vizsgáljuk meg, hogy a gyermekhalandóság hogy s miként alakul a különböző országrészek katolikus lakosságánál:

	100 élveszületésre 7 é. a. elhalt	1000 lélekre élveszületett
Duna jobb p.	29.03	34.61
Duna bal p.	30.23	38.17
Duna-Tisza közt Bp. nélkül	33.83	40.34
Tisza jobb p.	30.22	37.66
Tisza bal p.	33.59	41.64
Tisza-Maros szöge	32.35	34.18
Erdély	30.94	36.84

Most sincs tökéletes egyezés. De az összefüggés újra félreismérhetetlen. A két alföldi országrész gyermekhalandósági maximuma az élveszülettek tekintetében is maximumra vezet. Dunántúlon az aránylag kevés számú gyermekhalott is igyekszik lenyomni a születések szintjét. Míg előbb Erdély születési indexét — tekintettel kevés proletárjára — indokolatlanul magasnak találtuk, most már kezd az arány érthetőbbé válni.

Szomszédos megyék összefüggéséről itt is állíthatunk kollektciókat:

Igy pl.

	100 élveszületésre 7 é. a. elhalt	1000 lélekre élveszületés
Bácsbodrog	31.88	37.23
Csongrád	33.36	41.15
Jásznagykún	35.07	42.97
Pestpilis-Solt	33.27	41.79
Esztergom	30.00	37.68
Hont	27.59	33.10
Bars	29.09	38.52
Gömör	30.43	38.07
Nógrád	32.69	40.20
Heves	36.90	42.27
Borsod	33.55	41.92
Zemplén	27.13	36.92
Szabolcs	33.20	45.17
Szatmár	32.05	43.51

Vagy:

Zala	26.69	35.60
Veszprém	26.98	36.44
Fejér	30.14	40.21
Komárom	30.43	40.75
Bars	29.09	38.52

Vannak kivételek is. Ezek közé tartozik a szaporátlanságáról immár a katolikusok közt is hovatovább hirhedté váló Baranya, ahol a közepes gyermekhalandóságnak (30.50) tudvalevőleg igen alacsony születési hányados felel meg. Viszont a normálisnál több szülöttet produkáló Győrmegye gyermekhalandósági quotiense mintaszerű (24.01). Nagyban-egészen azonban az összefüggés világosan kivethető s sok esetben betömi az előbbi összefüggés-keresés során támadt logikai hézagokat. Így a Borsod és Heves közti különbség — miután Hevesben jóval nagyobb a gyermekek mortalitása — érthetőbbé vált.

Végeredményben négy, a gyermekhalandóság csökkenő sorrendje szerint tagozott és 10—10 megye katolikusságát magába záró csoportra bontva anyagunkat a következő csökkenő születési rátákhoz jutunk:

	100 élveszülöttre 7 é. a. elhalt	1000 lélekre élveszületés
I. csoport	37.87—33.20	42.21
II. csoport	32.97—30.43	37.27
III. csoport	30.43—28.72	37.22
IV. csoport	28.28—24.01	36.18

Az összefüggés nem oly ütemes, de tagadhatatlan. Főleg a meleg, száraz éghajlatú és talán ezért a gyermekek nagy halandósága által jellemzett ~~szlovák által is lakott~~ Torontál viszonylag alacsony születési aránya szállítja le a II. csoport születési arányát.

De azért az Alföld és a Tiszántúl katolikusainak nagy belső szaporaságát — a proletáriátus jelző számaival együtt bizonyára kézzelfoghatóbban magyarázza, mint a „keleti fekvés” vagy a fokozott hithűsége való hivatkozás.

Megoszlanak a vélemények arra vonatkozólag, hogy a műveltség és a születési arány között van-e határozott összefüggés. A többség a fordított arányosság mellett tör lándzsát. Pezenhoffer inkább a kisebbséggel tart, amely szerint a születési arányra a műveltség befolyása bizonytalan, sőt úgyszólván számba sem vehető. A magyarországi katolikusság adatai nem nagyon igazolják Pezenhoffert.

	Száz 6 é felüli lakos közül ír és olvas	Élveszületés 1000 lélekre
Duna jobb p.	79.93	34.61
Duna bal p.	73.52	38.17

	Száz 6 é. felüli lakos közül ír és olvas	Élveszületés 1000 lélekre
Duna-Tisza köze	73.30	40.32
Tisza jobb p.	68.44	37.66
Tisza bal p.	70.81	41.64
Tisza-Maros szöge	76.09	34.18
Erdély	70.56	36.84

Az a két országrész, ahol a katolikusok a legműveltebbek, egyben a legkisebb születési arányt mutatja fel. Azonban a legkevesbbé művelt Tisza jobb partjának születési indexe csak közepes. Oka ennek az életerős rétegeket elsodró kivándorlás, nemkülönben az is, hogy a két másik tényező (gyermekhalandóság, de még inkább a proletáriátus aránya) egyaránt mérsékelt, sőt alacsony születési hányadot praedestinált a Tisza jobb partja részére és szinte úgy lehet felfogni: — csak az alacsony műveltség ellensúlyozásának köszönhető, hogy a születési indexe ily magas. Erdélynek csekély proletáriátusához viszonyítva magas születési indexe immár teljesen indokoltá vált.

Tekintve, hogy a születések főleg a 20—40 éves népességtől származnak, célszerűnek tartottam az említett 40 vármegye katolikusainak írni-olvasni tudói közül kiválasztani a 20—40 éveseket és ezeket viszonyba állítani a megfelelő korú összes népességgel.¹²⁾ Ha így vizsgáljuk az összefüggést, akkor annyiban igazat adnak számaink Pezenhoffernek, hogy az összefüggés kissé laza. De különösen a legműveltebb megyéket illetően tagadhatatlanul fennáll. Volt ugyanis a műveltség emelkedő aránya szerint tagozott megye csoportok születési indexe:

	Ír és olvas 0/100-ban	Születési arány 0/100
I. csoport	(63.92—76.67)	38.26
II. „	(78.18—80.88)	39.58
III. „	(81.71—87.98)	39.42
IV. „	(88.13—95.23)	35.99

Innét az eléggé műveletlen, de kis szaporaságú Torontál hiusítja meg a szabályszerűséget.

¹²⁾ Ennek mélyrehatóbb módszertani oka is van. A 6 éven felüli népesség korra nézve nem homogén. Ahol kevés a születés, ott az idősebb — még kevésbbé iskolázott — réteg nagyobb súllyal esik a serpenyőbe, mint ott, ahol a fiatal sarj bő hajtása révén az iskolázottabb fiatal elemek — mondjuk 6—20 évesek — sokkal számosabbak viszonylag. Így azután előállhat az, hogy bár az első társadalomban az egyazonos korúak jóval műveltebbek, mint a másokban, a 6 éven felüliek végeredményben írni-olvasni tudásban egyeznek, avagy még az utóbbi társadalom látszik kedvezőbbnek.

A műveltség befolyása kissé elszíntelenedik, aminek azonban főoka, hogy igen sokszor a nagy gyermekhalandóságú és proletár színezetű vármegyék műveltek, másrészt a sok önállót mutató és mérsékelt gyermekhalandóságú vármegyék az elemi műveltség alacsony fokán állanak. Szóval a ható okok elletétesen érvényesülnek s így közömbösítik egymást. Ez is arra int, hogy próbáljuk a hármast ható okot együttes fellépésében szemügyre venni. Kissé fáradságos az áttekintés, de jutalmazó, mert úgyszólván kivétel nélkül magyarázatul szolgál az eltéréseknek. Pedig itt nem is vesszük figyelembe a faji tényezőt, a koreloszlás zavaró hatását (a ráutaltságból használt nyers születési mutató ugyanis nem kifogástalan mérőeszköz), a kivándorlás befolyását, a nem őstermelő lakosság foglalkozási viszonyait, osztálytagozódását, a házasságok életkorát és kor-kombinációját stb. stb. Szóval munkánk az ideálhoz képest még mindig nyers, hiányos és mégis a katolikus hívek eltérő szaporaságának érthetetlen titoksphynx-éről sorra hullanak a leplek.

Az alábbi, párhuzamba állított megyék gyermekhalandóság tekintetében egészen közel állnak egymáshoz. Tehát úgy tekinthetők, mint amelyekből a gyermekhalandóságnak a születésre gyakorolt befolyása ki van küszöbölve. Így azután megvizsgálhatjuk, hogy a proletáriátus kisebb vagy nagyobb aránya és a műveltség kisebb vagy nagyobb foka mennyiben alterálja a születési indexet.

	1000 önállóra proletár	Száz 20–39 éves kath. közül ir és olva	Születési arány 1000 lélekre
I. Békés	2110	85.76	42.06
Hajdu	3160	76.67	47.78

A gyermekhalandóságra homogén két megye katolikusságának eltérő natalitását tökéletesen indokolják a műveltségi színvonal és az osztálytagozódás terén észlelt különbségek. Vagyis teljes az egybehangzás — a nagy számok törvényei figyelembe vétele mellett elért — összefüggések számoszlopaival.

	1000 önállóra proletár	Száz 20–39 éves kath. közül ir és olva	Születési arány 1000 lélekre
II. Heves	1698	82.00	42.27
Jásznagykun	1511	78.24	42.97
A			
III. Udvarhely	467	80.88	40.94
Csanád	1576	80.62	42.09
IV. Borsod	1957	80.45	41.92
Csongrád	1488	78.93	41.15

Heves és Jásznagykun-Szolnok születési aránya csak kevésbé tér el egymástól, jelölve annak, hogy — a proletáriátus indexe és művelődési arányszáma egymást ellentétesen kiegyenlítő — az egyforma gyermekhalandóság egyforma születési színvonalat eredményez. A csekély hátrány is érthető, ha Heves nagyobb kivándorlására, kissé felbillent nemi arányára gondolunk. Az egyenlő műveltségű Udvarhely és Csongrád közül a proletár színezetű Csanád szaporább. Borsodnak a műveltség terén észlelhető kis fölényt bőven ellensúlyozza Csongráddal szemben Borsod proletáriátusának jelentékenyen nagyobb száma; innen az, hogy születési aránya némileg kedvezőbb.

Az ország vezérvármegyéje (Pestpilis-Solt-Kiskun) és a vele egy színvonalu gyermekhalandósággal rendelkező Szabolcs már jelentékeny különbséget mutatnak natalitás tekintetében (41.79—45.17). De nyilván azért, mivel a másik két determináns tényező dolgában különbség van kettőjük között. S valóban: Pestmegye nincstelenjeinek index-száma 1492, Szabolcsé 4325, a műveltségi koeficiens Pestm.-ben 85.21, Szabolcsban 63.92.

Hangsúlyozzuk, hogy a megyék egymás mellé illesztésében semminemű önkény, egyéni tetszés nem érvényesült. A gyermekhalandóság nagysága szerint sorakoztattam a törvényhatóságokat s az egymás után következőket (tehát egyszínvonalúakat, ahol a gyermekhalandóság eltérősége nem zavarja a számítást) párosítottam. Így lehetséges, hogy nagyon eltérő viszonyok között levő törvényhatóságok kerülnek egymás mellé, amelyek oly szempontból is élesen elúthetnek egymástól, amely szempontnak e születés gyakoriságára önmagában is befolyással lehet, de amelyre ezúttal nem terjeszkedünk ki. S ime mégis nagy az egyezés.

Vagy vegyük az ellentétes végleteket jelentő megye-párokat, az egyaránt kis gyermekhalandóságaikat.

	1000 önálló proletár	Száz 20—39 éves kath. közül ir és olvas	Születési arány 1000 lélekre
I. Győr	1693	90.03	40.67
Ung	587	74.80	34.38
II. Sopron	1093	95.23	37.59
Zala	701	80.24	35.60
III. Veszprém	1405	89.25	36.44
Zemplén	1337	67.46	36.92
IV. Háromszék	1323	81.89	36.64
Turóc	1577	79.67	38.63

Az összefüggés láncszemei egészen szorosak. Nem véletlen, hogy e 8 megye közül az vezet születésben, amelyiknél a proletáriátus a legnagyobb, az a második natalitású, amelyik proletáriátus terén is második helyen van. Minél nagyobbak a párosított megyék között a determinánsok dolgában észlelhető különbségek (az osztálytagozódás, mint determináns ugyan szemmel láthatólag hangadóbb) annál nagyobb a születési hányadosban mutatkozó különbség. Ahol a másodrendű determináns (műveltség) igen nagy eltérést mutat (Zemplén és Veszprém közt) ott ez a különbség az osztálytagozódásban mutatkozó s éppen ellentétes eredményt valószínűsítő különbözetet közömbösíti, sőt lerontja, bár a differencia az egyforma gyermekhalandóságnak megfelelően nem nagy.

Persze még tetszetősebben tudunk operálni, ha egymáshoz közelálló törvényhatóságok katolikusainak a születési arányát próbáljuk magyarázni a hármas faktor alapján. Így az esetleg totot coelo eltérő egyéb viszonyok befolyását sikeresebben kirekeszthetjük.

	Ezer lélekre élve születés	Ezer önállóra proletár	100 élve születőre 7 é. a. elhalt	1r és olvas $\frac{0}{10}$ -ban
Hajdu	47.78	2865	36.99	76.67
Jásznagykún	42.97	1511	35.07	78.24
Csongrád	41.15	1488	33.36	78.93
Bácsbodrog	37.23	1363	31.88	83.84
Pestpilis S.	41.79	1492	33.27	85.21
Esztergom	37.68	1121	30.00	91.57
Komárom	40.75	1707	30.43	87.98
Veszprém	36.44	1405	26.98	89.25
Zala	35.60	701	26.69	80.24

A sorok figyelmes tanulmányozása után netán még fennálló kétségeink is eloszlanak. Az összefüggés ritka szép. Itt még az egyébként lazábban érvényesülő műveltség is csaknem teljesen beilleszkedik a sorrendbe, sőt néhol elég erősen determinálja a különbségeket.

Megcsinálhatnók ezt a körutat Baranyától kiindulva Tolnán, Fejéren, valamint a csonka-ország északi peremén levő megyéken át Beregig, viszont innen egészen Barsig és mindenütt benső okozati összefüggést állapíthatunk meg a születési arányszám ingadozásai vagy állandóságai s az itt kiragadott három determináló tényező között.

Bizonyos, hogy árnyalati disharmoniák előfordulnak, de hiszen éppen nem állítottuk, hogy a fennti ható okokkal mindent megmagyaráztunk (pedig majdnem mindent sikerül megmagyarázni). Dolgozatunk elején is hangsúlyoztuk, hogy erkölcsi okok is közreműködhetnek. Ezek, valamint a többi említett befolyásoló tényező töltik ki azokat a nem túlságos nagyszámú réseket, amelyek ok-kereső útunkon továbbra is homályban maradtak.

Rések vannak, de olyan logikai szakadékok és csodák, mint amilyen a vallás egyeduralmát hirdető theoria szerint a Dunántúlon és egyebütt, de különösen a Délvidéken észlelhető *katholikus* (Békés, Csánád, Torontál, Pestpilis S.) *egyke* és a tiszántúli *reformátusok* vagy az alföldi *evangelikusok kedvező születési aránya*, összefüggéseket kereső útjainkon nem zavartak.

Most már ha igaz az, hogy a római katolikusok születési indexe aszerint emelkedik vagy csökken, ahogy a nincsteleneknek az önállókhöz viszonyított aránya kisebb vagy nagyobb és ha igaz az, hogy minél tömegesebb a kath. gyermekek időelőtti sírba-szállása, annál magasabb a születési ráta és minél kedvezőbb a mortalitás, annál lassúbb a népesség megújulása s ha végül igaz az is, hogy a katolikus nép műveltségi viszonyai is színezik a szaporulatot és pedig oly irányban, hogy a magasabb általános műveltség csökkentő befolyást gyakorol a gyermek-nemzésre, akkor egy más vallásfelekezethez tartozó tömeg szaporaságáról végső soron csak akkor mondhatok annyira amennyire biztos egybevető ítéletet, ha meggyőződtem arról, hogy ez a másik vallásfelekezet a születési indexet a katolikusoknál ugyancsak *determináló tényezők tekintetében nem mutat nagy eltérést* a római katolikustól. Ha ellenben a lakosság felépítése (foglalkozási rétegeződés és műveltség) vagy népesedési mozgalmának egyes, a születés gyakoriságára befolyó jelenségei (gyermekhalandóság) tekintetében az ezután vizsgálendő felekezet tagjai nagyon elütnek, akkor a vizsgált felekezetek születési indexeiben mutatkozó eltérést nyilván nem szabad a vallásra visszavezetni, hanem elsősorban azokra a determinánsok tekintetében észlelhető különbségekre, amelyek a katolikusok születési arányában is különbségeket idéztek elő.

Ha pl. a református vallású lakosság az ország különböző részeiben épp olyan, vagy közel olyan strukturájú volna, mint a katolikus, ha gyermekhalandósága nem ütne el a katolikusoké-

tól sehol sem érezhetőbben és ha ennek dacára a szaporaságban mindenütt egyformán elmaradna a katolikus lakosságtól, akkor — az egyéb befolyásoló tényezőktől való eltekintés esetén — természetesen azt kellene mondanunk, hogy a református azért szaporátlanabb, mert vallásának hitelvei, tanai, szelleme káros a szaporaságra.

Nézzük meg, hogy vajjon a katolikus és református vallású lakosság mutat-e különbségeket ama tényezők tekintetében, amelyeknek szaporaságformáló hatásáról meggyőződünk.

	Ezer 5—100 holdas kisgazdára jutott cseléd és munkás r. katoli- reformá- kusoknál tusoknál		100 újszülöttre jutott 7 é. a. elhalt kath. ref.		A 6 é. f. népes- ségből ír és olvas kath. ref.		1000 lélekre élveszült kath. ref.	
	1910		1909—12		1910		1909—12	
Duna jobb p.	990	643	29.03	26.41	79.93	87.57	34.61	26.32
Duna bal p.	1077	606	30.23	25.98	73.52	90.92	38.17	25.95
Duna Tisza köz Bp. nélkül	1467	1141	33.83	29.41	73.30	84.83	40.32	31.73
Tisza jobb p.	988	974	30.22	29.83	68.44	80.07	37.66	33.85
Tisza bal p.	2282	1555	33.59	31.97	70.81	77.98	41.64	38.04
Tisza Marosszöge	1099	1009	32.35	30.71	76.09	82.41	34.18	34.33
Erdély	656	927	30.94	28.20	70.56	68.52	36.84	36.06

Erdemes megállapodni e táblánál. Láthatjuk az utolsó rovatból, hogy a reformátusok a Tisza-Maros szögét kivéve mindenütt szaporátlanabbak, mint a katolikusok. De láthatjuk azt is, hogy a katolikusok születési arányát irányító és meghatározó factorokat illetőleg is nagy eltérés van katolikusok és reformátusok között. Az egyedüli Erdély az, ahol a katolikusok közt kevesebb a proletár (de ezt a Pezenhoffer által is kiemelt, nagyszámú ipari, bányászati katolikus proletáriátus és egyéb nem önálló katolikus részben ellensúlyozza) és ahol a másik főtényező (a gyermekhalandóság) viszont a reformátusok születési szintjének különben is csak egy gondolattal alacsonyabb voltát természetessé teszi.

Azonban a legfigyelemreméltóbb a valószínűnek látszó okozati összefüggés értékelése szempontjából az, hogy a katolikusok és reformátusok között születési quotiensre nézve észlelhető különbség mennyire egybevág a determináns tényezők dolgában fennálló eltéréssel. Ahol a proletáriátus arányában legnagyobb a különbség (Duna bal p.) és ahol amellet a gyermekhalandóság és műveltség tekintetében is legnagyobb az eltérés, ott a reformátusok születési aránya igen messze elmarad a katolikusokétól. Dunántúlon az eltérések valamivel kisebbek.

Itt már egy kissé enyhül a születési arányban mutatkozó differencia. A Tiszamenti két országrészben, különösen a Tisza balpartján, ahol a ref. lakosság már szintén erősen proletár színezetű s amellett gyermekhalandósága is elég kedvezőtlen, ott a különbség aránylag már sokkal csekélyebb. Tehát nem felel meg a valóságnak Pezenhoffer azon állítása, hogy „katholikusok és protestánsoknak erkölcsi alapon alapuló szaporodási különbsége a természeténél szaporá Tisza-balparton is *éppúgy* megtalálható, mint az ország egyke-érintette nyugati felében”.¹³⁾ Dunáninnen és Dunántúl a katolikusok születési aránya 47.1—36.7%-al szárnyalta túl a reformátusok indexét. A Tisza balpartján az 9.5%-ra, Erdélyben 2.2%-ra zsugorodik össze. Nyilvánvalólag azért, mert az ország keleti felében a katolikus és református népesség osztálytagozódása, műveltsége és gyermekhalandósága között (hogy egyéb fokozatról ne essék szó) jóval kisebb a különbség — bár a különbség határozottan megvan — mint nyugaton. Látjuk, hogy a reformátusság is ott a legszaporább, ahol legtöbb köztük a proletár, ahol sok a gyermekhalott és ahol műveltségük sem áll magas fokon. Tehát nem kell a keleti fekvéshez, vagy más, félig-meddig mystikus magyarázathoz folyamodnunk.

A reformátusság és az ágostai hitvallású evangélikus lakosság a születési quotiens meghatározó osztálytagozódást, műveltséget és gyermekhalandóságot tekintve úgyszólván kivétel nélkül, minden törvényhatóságban más képet mutat, mint a római katolikus lakosság. Következésképpen több közöttük a birtokos erős szétforgácsolásától félő kisgazda, jóval több az írástudó a fajfenntartó korúak közt és kevesebben halnak el aránylag is a megszületettek közül s ezzel kevésbé kél fel a vágy bennük az elveszett sarj pótlása után. Minél nagyobbak e különbségek római katolikusok és protestánsok között, annál nagyobb a különbség születési index dolgában.

Igy pl.

	Győr vm		Veszprém		Baranya	
	kath.	ref.	kath.	ref.	kath.	ref.
1000 önállóra						
proletár	1693	1209	1405	866	551	301
100 újszülöttre						
gyermekhalott	24.01	24.07	26.98	24.53	30.50	24.49

¹³⁾ I. m. 164. l. majd utána a 165. lapon is.

	Győr vm.		Veszprém		Baranya	
	kath.	ref.	kath.	ref.	kath.	ref.
100 lakós közül						
ír és olvas	90.03	95.44	89.25	95.32	85.99	95.46
1000 lélekre						
élveszült	40.67	35.48	36.44	29.64	32.03	18.24

Győr kath. népe ugyan jóval proletárizáltabb és kevésbé művelt, de gyermekhalandósága egy árnyalattal kedvezőbb és ezért a differencia is mérsékeltebb. A különbségek növekedtével azonban mindjobban széjjelválnak a születési arányszámok. Igaz, hogy Baranyában, Zalában, Somogyban és Vasban a reformátusság abnormisan, szégyenletesen alacsony viszonyszámokat produkál. De igaz az is, hogy Vas és Zala reformátusai oly különleges typusa a burzsoáziának, annyira elűtő a népesség osztálytagozódása, hogy alig lép meg bennünket a népmozgá-
lom terén észlelhető nagy-nagy eltérés. Vasban 189, Zalában is csak 290 proletár jut 1000 önálló kereső reformátusra s emitt a gyermekhalandóság csak 21.50%, műveltségi koefficiensük 13%-al szárnyalja túl az őket övező katolikuságot.

Ha terepszemlét tartunk azokban a megyékben, amelyekben a katolikusággal együtt laknak a reformátusok és evangélikusok, akkor csak az *egyedüli* Szatmár megyét találjuk olyannak, ahol a normatív tényezők a reformátusok javára billentenék a születési mérleget és ahol ennek dacára a katolikusok születési aránya (43.51) határozottan kedvezőbb, mint a reformátusoké (39.66%). Ezzel szemben Ugocsában, Torontálban inkább a katolikusok születési arányát várhatnók magasabbnak, holott a reformátusoké magasabb. Maros-Tordában az összes factor a katolikusoknak jósolma érezhetően nagyobb születési arányt s ezzel szemben e két felekezet születési aránya úgyszólván egészen egyforma (kath. 40.63‰, ref. 40.51‰). Tehát Szatmárral szembe tudunk helyezni mindjárt három megyét is, ahol a reformátusság születési aránya a vártnál magasabb.

Érdekes, hogy mennyire követi a születési index közti differencia a determináns tényezők különbözőzeit.

Abaujban minden 1000 önállóra a katolikusoknál 526-al több proletár esik, mint a reformátusoknál, Borsodban 706-al több. Volt a születési index:

	Katholikusoknál	reformátusoknál	différenca a kath. javára ‰/00
Abauj ¹⁴⁾	36.18	33.08	† 3.10
Borsod	41.92	33.54	† 8.38

Ungban a proletáriátus közötti differencia még kisebb, mint Abaujban (csak 246), de a születési színvonal-különbség is kisebb (34.38‰ kath., 32.25‰ ref.), Beregben a különbség még inkább csökken (92); a születésbeli különbség tehát még elenyészőbb (kath. 40.87‰ , ref. 40.16‰). Éppen így az evangélikusoknál

	Proletariatus 1000 önállóra		Gyermekehalandóság ‰		Ir és olvas ‰		Élve születés ‰/00	
	kath.	ev.	kath.	ev.	kath.	ev.	kath.	ev.
Zólyom	648	301	29.85	29.32	83.79	94.14	39.05	33.23
Liptó	404	373	29.56	27.04	88.3	88.38	37.82	36.08

Liptóban — nem véletlenség okából — kicsi a különbség a kath. és evangélikus natalitás között. Pestmegyében, ahol aránylag elég sok közöttük a proletár és kedvezőtlen a gyermekehalandóság, egészen megközelítik a katolikusok születési arányát.

Az összefüggés szoros voltát vége-hossza nélkül bizonyíthatnók.

Ideje, hogy ez alapon következtetésünket is megvonjuk. Tény, hogy a protestánsok születési aránya kisebb.¹⁵⁾ Azonban, hogy kisebb, ebben legalább is jó része van annak, hogy a protestánsságot társadalmi osztálytagozódása, műveltsége egyaránt kisebb termékenységre praedestinálja. A gyermek jobb gondozása, az orvosi segély sűrűbb igénybevétele, a nagyobb gazdagság és műveltség függvénye, de mint ilyen okává lesz a gyermeknemzésben mutatkozó csökkenésnek. A műveltebb és kivált vagyonosabb társadalmi osztályok népmozgalmát bizonyos — a magyar faj egészére annyi vérvesztés után is inkább káros, mint üdvös — óvatos oekonomikus vonás jellemzi. A

¹⁴⁾ Érdekes, hogy az abauji gör. kath.-ok — bár e felekezet úgyszólván mindenütt túlszámú születések dolgában a római katolikusokon — kisebb natalitással rendelkeznek (35.93), mint a r. katolikusok. De kevesebb is közöttük a proletár és jobb közöttük a gyermekehalandóság.

¹⁵⁾ Szaporodásuk azonban nem annyival kisebb és nincsenek oly vigasztalan helyzetben, mint a hogy Pezenhoffer táblázatai után joggal gondolhatnók, miután halandóságuk szintén kisebb, bár az elmaradt születéseket nem is pótolja teljesen a kisebb halálozásból kikerülő nyereség.

szaporodás költségeinek, áldozatainak csökkenése velejár a gazdagabb és műveltebb rétegek, nemzetek népmozgalmával. A katolikusok sem képez ez alól kivételt. Ahol a katolikus földművelők között a vagyonosabb önálló réteg túlnyomó vagy legalább is feles számban van és ahol a katolikus kisgazda műveltsége vetekszik a protestánsokéval, ott a katolikusok születési indexe is alacsony.

Legjobban úgy világíthatnók meg a katolikus és protestáns népesség e közös signaturáját, ha egymás mellé állítanók azokat a katolikus illetve protestáns tömegeket, amelyek úgy osztálytagozódásra, mint gyermekhalandóságra és műveltségre teljesen egyeznek és csak — vallásra nézve különböznek. Sajnos, oly egynemű népesség-tömegeket, amelyek mindhárom tényezőre nézve *matematikailag* egyforma képet nyújtának, nem találunk. Ezért be kell érünk azzal, hogy *nagyjában* hasonló, túlnagy különbségeket legalább el nem áruló tömegekkel operáljunk. A főszűrt természetesen a proletáriátus és gyermekhalandóság terén levő egyezésre fektetjük. De tekintetbe vesszük a műveltséget is.

A Pezenhoffer által annyira szaporának tekintett Zala katolikusai valójában elég alacsony születési index-szel rendelkeznek (35.60%). De bőven van rá okuk: kedvező nagyon a gyermekhalandóság (26.69%). Kevés a proletár (701), bár a műveltség nem is kedvező (80.22%); ezzel szemben Udvarhely reformátusainak gyermekei valamivel még életerősebbek (25.11%), köztük még jóval kevesebb a proletár (488) és a műveltségük is jobb valamivel (84.58%); ennek ellenére alig marad el Zalától születési indexük (35.12%); ez utóbbi megye reformátusainak determinánsai eléggé egyeznek az ungmegyei katolikusokéval is (26.46% , 587 , 74.80%) — s bár az udvarhelyi reformátusok kisebb aránya e tényezők alapján nem volna meglepetés — az ungmegyei katolikusok születési aránya ennek ellenére is valamivel alacsonyabb (34.38%). Baranya katolikusainak (30.50% , 551 , 85.99%), akik közt benne vannak a szapora német anyanyelvűek is, determináns számainkább magasabb, semmint kisebb születési arányt jósolnak Turóc evangélikusaival szemben (26.50% , 582 , 87.96%) s ennek ellenére is az evangélikusok javára áll fenn némi különbség (32.03% , illetve 32.51%). Győr reformátusai, bár gyermekhalandósága, proletáriátusa és mű-

veltsége (24.07%, 1251, 94.57%) kisebb natalitást jósolnának, mégis maga mögött hagyja a 28.72%, 1315 és 88.24% arányszámokkal rendelkező Somogy katolikusait. Pedig Győr „nyugati” megye. Komáromban, Abaujban és Pestmegyében a reformátusok közt kevesebb a proletár, mint pl. a katolikusok közt Tolnában, a többi tényező meglehetősen egyezik, de a születési indexekben is nagy az egyezés (33.87‰, 33.08‰, 33.19‰, másrészt pedig 33.82‰).

Komárom proletárizált, bár művelt és közepes gyermekhalandóságú katolikuságával (1707, 30.43%, 87.98%) eléggé egyezik Csanád evangélikus lakossága (1559, 31.71%, 92.57%), születési indexeik sem térnek el lényegesen. A komáromi katolikusoké 40.75‰, a csanádi evangélikusoké 42.20‰, Szatmár reformátusainak arányszámai (1472, 32.96%, 78.93%) egy aránylatnyival alacsonyabb születési indexet jósol, mint Csongrád katolikusainak (1488, 33.36, 78.93%) és valóban a különbség nem feltűnő (39.66—41.15‰). Hajdu reformátusainak (1632, 31.03%, 93.64%) jóval kisebb születési arányra volna jussa, mint a felettébb proletár népességű és hozzá analfabétább Fejér katolikusainak (3160, 30.14%, 84.75%), ennek ellenére a különbség minimális (39.48—40.21‰).

Azonban találunk példát az ellenkezőre is. Így pl. Bácsodrog reformátusai proletáriátus, gyermekhalandóság s műveltség dolgában alig térnek el a veszprémi katolikusoktól (1417, 26.82%, 94.07%, illetve 1405, 26.98% és 89.25%), ennek ellenére nagy különbség van a két tömeg születési indexe között (26.54‰—36.44‰). Békés reformátusai még kedvezőbb születési arányt ígérnek, mint — teszem fel — Jásznagykún, vagy Pestpilis-Solt katolikusai és ennek ellenére elmaradnak tőlük (36.06%—42.97 és 41.79‰-al szemben).

Ezek az eltérések is arra intenek, hogy igyekezzünk pozitívabb formába önteni eddigi kutatásaink eredményeit. A feladat az, hogy megállapítsuk az ismeretes tényezők (proletáriátus, gyermekhalandóság és műveltség) ható erejét. Vagyis azt kellene kideríteni, hogy két tömeg eltérő születési aránya mennyiben indokolt demografiai sajátásaik alapján és másrészt mekkora hányadot foglalnak le az egyéb tényezők, amelyek közt szerepelhet a hitelekezetbeli különbség is.

A normálistól való eltérés képezheti kiinduló pontunkat.

Ha a vizsgálandó tömeg proletáriátus stb. tekintetében a normálistól elüt, akkor a minden felekezetnél tapasztalható okozati összefüggés jogcímén megvan a joga-oka ahhoz, hogy születési indexe is elüssön a normálistól le vagy felfelé. Kell keresnünk tehát bizonyos normál-számokat, bizonyos fix-pontokat, amelyek alapján az azonos megyékben levő különböző felekezeteknek a születésre befolyással levő fenti sajátságait (proletáriátus, műveltség, gyermekhalandóság) egybevethessük, értékelhessük. A megvizsgált megyékben összegeztem a katolikusok és protestánsok gyermekhalálozási, műveltségi stb. absolutus számait és kiszámítottam így az egész vizsgálat alá vett tömegekre jellegzetes arányszámokat. Ezek az arányszámok a következők: 1000 5—100 holdas kisgazdára 1088 mezőgazdasági cseléd és munkás jutott. A 100 éveszülöttre eső 7 éven aluli elhaltak száma átlagosan 30.52. A 20—29 éves, fajfentartó népességből 85.12% tud írni és olvasni. Eddigi vizsgálódásaink után¹⁰⁾ mondhatjuk, hogy amelyik vizsgálandó tömegnek proletáriátusa az önállóak 1000-e után és gyermekhalandósága a születések 100-a után nagyobb, mint 1088, illetve 30.52 és írni olvasni tudóinak számaránya kisebb a 85.12%-nál, az a tömeg több szülöttet fog produkálni, mint az a társadalom, ahol a determináns számok kisebbek vagy legalább részben kisebbek. Nevezzük a nagyobb születési arányt involváló eltéréseket pozitívoknak, a kisebb szü-

¹⁰⁾ Miként a katolikusoknál, úgy a protestánsoknál is fellelhető a világos összefüggés a születések gyakorisága és a tárgyalt tényezők között.

Volt a születési index azon megyék *reformátusainál*, ahol

1000 önállóra	100 20—39 éves lakós közül
2139—1460 proletár jutott 37.38	ír és olvas
1417—1107 " " 34.98	66.34—83.45 38.48
999—677 " " 33.42	84.58—90.86 35.64
618—189 " " 25.51	92.50—94.46 31.36
ahol 100 éveszülöttre jutott	94.69—97.34 26.78
34.36—31.35 7 é. a. elhalt 37.49	
31.03—28.22 " " " " 36.89	
27.96—25.11 " " " " 31.57	
24.67—20.47 " " " " 24.44	

evangélikusainál, ahol

1000 önállóra	100 éveszülöttre
1559—789 proletár jutott 36.87	33.71—27.95 gyermekhalott 38.27
622—443 " " 32.84	27.84—25.53 " 32.44
406—301 " " 30.69	25.37—20.54 " 29.34

letési hányadost valószínűsítő eltéréseket negatívoknak. Az eltérések nagyságát a normal-pontok (1088, 30.45, 85.12) %-ában fejezhetjük ki legcélszerűbben. Az eltérések átlagát — amennyiben egy és ugyanazon vizsgálandó tömegben pozitív és negatív eltérések fordulnak elő — a pozitív és negatív irányú százalékos arányok különbözete, illetve e különbözetnek 3-al való osztása adja meg.

Vizsgáljuk meg most már Hajdu vármegye katolikusainak és reformátusainak születési arányát különös tekintettel arra, hogy mennyiben indokolt a közöttük mutatkozó ellentét a születések nagyságát determinálóknak megismert demografiai különbségeik alapján:

A kérdéses adatok a következők:

Hajdu vm.	kath.	ref.	Normál számok	A normál számoktól való pozitív (+) v. negatív eltérések $\frac{0}{100}$ -a	
				kath.	ref.
1000 önállóra					
proletár	2865	1632	1088	+ 163.33%	+ 50.00%
100 szülöttre					
7 é. a. halott	36.99	31.03	30.52	+ 21.21%	+ 1.67%
100 lakós közül					
ír és olvas	76.67	93.64	85.12	+ 9.93%	— 10.00%
1000 lakósra jut					
élveszületés	47.78	39.48	37.07	+ 28.92%	+ 6.50%

A normál-számoktól

való eltérések szá-

zalékainak átlaga

+ 64.82 + 13.89

Ha tehát Hajdu katolikusainak 64.82-es átlagos pozitív eltérése 28.92%-al fokozta a születések számarányát, akkor kérdés, hogy a szintén pozitív irányban eltérő, de csak 13.89-es arányszámmal eltérő reformátusságnak a determináns tényezők által meghatározott indexe mennyi volna. Az egyszerű hármasszabály képletét alkalmazva

$$64.82 \quad 28.92$$

$$13.89 \quad x$$

$$64.82 : 13.89 = 28.92 : x$$

$$x = 13.89 \times 28.92 = 6.20, \text{ vagyis } 6.20\% \text{-al}$$

$$64.82$$

kell meghaladnia Hajdu megye reformátusainak a normálnak tekintett 37.07‰-os születési arányt. Szóval a determinált szü-

letési hányados eszerint 39.37‰ volna. Ehelyütt mint láttuk még egy árnyallattal magasabb (39.48‰) a születési index Hajdu megye reformátusai között. Hajdu megyében tehát az észlelhető különbséget református és katolikus születési index között tökéletesen indokolja a két tömeg eltérő és e születési hányadosra minden felekezetenél befolyást gyakorló demografiai structurája. Itt a vallás és a szaporaság között nincs okozati összefüggés.

Tolnában a katolikusok és reformátusok jelzőszámai a következők:

	kath.	ref.	Normál számok	A normál számoktól való pozitív (+) vagy negatív eltérések ‰-a	
				kath.	ref.
Tolna vm.					
Proletáriátus	1038	825	1088	— 4.60%	— 24.17%
Gyermek-					
halandóság	29.88	26.26	30.52	— 2.14%	— 13.97%
Ír és olvas	88.93	93.23	85.12	— 4.48%	— 9.53%
Élveszületés	33.82	25.59	37.07	— 8.76%	— 29.16%
Normál számok-					
tól való ‰-os					
eltérés átlaga				— 3.74%	— 15.89%

Az előbb elvégzett számítás szerint a reformátusok determinált születési hányadosa Tolnában — ha a katolikusoké 33.82‰ , 23.28‰ volna. Tehát itt a reformátusok még szaporábbak, mint amilyeneknek — a katolikusokkal összevetve a szaporodásukra befolyó tényezőiket — gondolnók. Hasonló a helyzet Győrben is, ahol a 34.28‰ -os determinált hányados helyett 35.48‰ a valóságos születési index. Ugyszintén Komáromban (33.03 helyett 33.87‰). E négy megyében tehát — hiába alacsonyabb a reformátusok születési aránya — nem szabad az elmaradást a ref. vallás, a ref. egyház rovására írni. Ezekben tisztán csak azért kisebb a születések száma a reformátusok között, mivel a református lakosság szerkezete, a népesség felépítése olyan, hogy az — hasonló esetben — a környező katolikus lakosság születési indexét sem engedte volna magasabbra emelhetni.

Más a helyzet Baranyában vagy Zalában. A reformátusok ugyan itt is kisebb születési arányra vannak praedestinálva, mint a katolikusok, azonban a normál számarányoktól való

eltérésük nem indokolja eléggé a születési arány elmaradását a katolikusokkal szemben. Baranyában a 32.03‰ -es katolikus születési aránnyal szemben a determináns tényezők szerint 27.65‰ -es születési arányra volna „jussuk” a reformátusoknak anélkül, hogy vallásukat kellene okolnunk az elmaradásért. Ámde nem 27.65‰ -es, hanem 18.24‰ -es a születési indexük. Mondhatjuk tehát, hogy Baranyában a reformátusoknak a katolikusokkal szemben való elmaradása 68% -ban, tehát nagyobb részben *nem* az eddig megismert determináns tényezők számlájára irandó, hanem minden valószínűség szerint a vallásbeli különbségnek. A „minden valószínűség szerint” részben ugyan koncesszió, mert hiszen lehetnek még olyan faktorok a valláson kívül is, amelyek befolyást gyakorolnak a születési arányra.¹⁷⁾ Zalában közel 80% -ban írhatnók a ref. vallás számlájára az elmaradást, feltéve, hogy az egyéb okokat itt is negligáljuk. (Már pedig — tekintve, hogy a katolikusok aránylag nem nagy születési arányát is részben annak köszönhetik, hogy a két tisztán horvát járás (perlaki és csáktornyai) születési hányadosa felettébb kedvező, a faji tényezőt itt talán nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Már a szomszédos Somogyban és Veszprémben a katolikusoknak — főleg jelentékeny proletáriátusuk miatt — a normálisnál nagyobb születési arányt kellene felmutatnia; e helyett elmarad mindkettőjük a 37.07 -es átlagtól; a reformátusság elmaradása ezzel szemben indokolt

¹⁷⁾ Hogy egyebet ne említsek itt van az eltérő kortagozódás. Igaz, hogy az már jórészt az eltérő születési arálynak (de nem *csak* ennek) a következménye is, de mint okozat önállósul és okká válik. A baranyai reformátussághoz hasonló szenilis jellegű kormegoszlás mellett nagyon kérdéses, hogy az úgynevezett nyers születési mutató, sőt az u. n. női általános termékenységi mutató vagy a férjes nők termékenységet jelző arányszám is kifejezheti-e híven a helyes natalitást. Nem-mel kell felelnünk, mivel az ilyen kiháló társadalomban a 15—49 éves nők között aránytalanul többen vannak a már fiziologaiilag csekélyebb termékenyséű nők (35—49), arányítva a szülésre inkább legalkalmasabb réteghez (20—35), mint egy normális társadalomban. Ha a baranyai református nők egyes korcsoportjaiban (15—19, 20—24, 25—29, 30—39 és 40—49) épp olyan volna az általános születési valószínűség, mint az országos átlagban, akkor is csak 32.79‰ lehetne a születési hányados 1000 lélekre, míg a katolikusoknál 35.18‰ volna; tisztán csak azért mivel a szülésre már kevésbé alkalmas réteg túl nagy az alkalmasabbakhoz képest. A kath. és ref. születési index közti differenciának egy része tehát tisztán e zavaró tényező számlájára irandó.

annyiban, amennyiben a determináns factorok tekintetében is nagy az elmaradás. Végig mehetnénk az egész országon, de ez nem lehet célunk ezúttal.

Ha ezt megtennők, láthatnók, hogy nem egy helyen, — ahol Pezenhoffer szerint a reformátusok elmaradását csak vallásuk ártó voltának köszönhetik — voltaképpen a reformátusság kedvezőbb helyzetben van, semmint a valamennyi felekezet születési arányát abroncsok közé szorító és irányító demografiai szerkezet alapján várhatnók (Győr, Ung, Maros-Torda)), viszont vannak megyék, ahol a különbség vagy egészen, vagy legalább is legnagyobb része indokolva van a demografiai sajátosságokkal; ezzel szemben azonban tartozunk azzal a megállapítással, hogy vannak olyan törvényhatóságok is, amelyekben a református lakosság születési arányának csekély voltát csak részben indokolja az osztálytagozódásuk, kedvezőbb gyermekhalandóságuk és előbbre haladott műveltségük.¹⁸⁾ De még ezekben is — az egy Szatmárt kivéve — mindig számottevő részben (Zala a legszélsőségesebb véglet) e demografiai sajátságokban rejlik a különbség titka.¹⁹⁾

A születési arány terén észlelt különbségeknek tehát legjobb esetben is csak egy töredéke vezethető vissza a vallásra, mint olyanra. Azonban azt elismerjük, hogy nagyobb azoknak az eseteknek a száma, amidőn a fenti determinánsok által nem indokolható különbség a katolikusok javára áll fenn, semmint megfordítva. De van bőven az ellenkezőjére is eset, miként mutatóban felsoroltunk is párat. Persze ez mind azon a feltevésen alapszik, hogy az ismeretes meghatározó demografiai tényezőkön kívül fekvő, azok által meg nem magyarázható okok a vallás számára lefoglalhatók.

¹⁸⁾ Az Említett Baranyán és Zalán kívül ide tartozik főleg Csongrád és Bácsbodrog, valamint Jásznagykúnszolnok református lakossága, nemkülönben — a különösen szapora katolikussághoz mérten — Szatmár reformátussága és kisebb mértékben Háromszéké is.

¹⁹⁾ Hogy Németország katolikusai szaporábbak, annak nyitja szintén hasonló. A katolikusok föletelepedési területei közül: Westpreussen, Posen és Szilézia a nagybirtok jellegzetes hazája, sok földnélkülivel. A Rajnavidék a nagyipar székhelye; a nagyipari és bányász-lakosság pedig rendszerint szapora — egészen függetlenül a vallástól; Bajorországban kivált Niederbayern és Oberpfalz kerületek feltűnő nagy csecsemő és gyermekhalandósága hat emelőleg a születési arányra; itt a protestánsok kisebb halandósága (Ober- u. Mittelfranken) rekompenzálja a születési arányt.

Nem cáfoltuk meg Pezenhoffer egyetlen számadatát sem s ime mégis más eredményre jutottunk. A protestánsok tényleg szaporátlanabbak. Ezt szépíteni nem lehet. Amde ebből — mint láttuk — nem lehet azt a tanulságot levonni, hogy a protestáns vallásuak között azért születik kevesebb gyermek, mert a protestáns vallás tanai, szelleme károsan hatna a gyermeknemzési ösztönre, mintha az fajrontó volna, hanem ellenkezőleg ama pár determináló tényező, amelyet kiragadtunk a ható okok együtteséből, az esetek nagy részében bőségesen indokolja az elmaradás fokát. Ennek ellenére is vannak olyan törvényhatóságok, ahol kivált e reformátusok elmaradása nem, vagy csak kis részben indokolt. Ezzel azonban szembe állíthatjuk a Délvidék, elsősorban Torontál katolikusait, ahol az egyke szintén mélyebb nyomokat hagyott, semmint akár közepesnél nagyobb gyermekhalandósága, elég sok analfabétája és közepes proletáriátusa alapján föltehetnők. Ha Pezenhoffer azt állítja, hogy a reformátusoknak az a szerencsájuk, hogy zömük az ország keleti részében tömörül, akkor ezzel szemben azt mondhatjuk: a katolíkusságnak az a szerencséje, hogy demografiaiilag olyan szerkezetű vármegyei vannak, mint a proletáriátusban bővelkedő, a műveltségnek még meglehetősen közepes fokán álló és a gyors megújulást parancsoló, nagy gyermekhalandóságú alföldi vármegyék földmivelő népe. Mihelyst ez a népréteg eléri a köztük élő reformátusság műveltségi színvonalát és mihelyst telepítésekkel, parcellázásokkal stb. hozzájuk hasonul vagyoni rétegződésben, azonnal elveszti — ne adja a magyarok Istene — a mai feltűnő jó születési arányszámát.²⁰⁾

A születések számának magyar fajunk érdekében oly kíváncsi fokozását — kérдем ezután — lehet-e remélni a magyar protestáns lakosság áttérésétől? Hiszen a jelenségek vál-

²⁰⁾ A háború előtt is a katolíkusság születési indexe már gyorsabban csökkent — bár tere is több volt — mint a reformátusoké. Háború utáni népmozgalmunk tanúsága szerint a református v. legalább is nagyon jelentékeny református kisebbséget magában foglaló megyék születési és szaporodási indexe sokkal kevésbé csökkent (L. Csonka-Bereg és Szatmár, Hajdú, Szabolcs, Csonka-Bihar-, Zemplén-, Gömör- és Abauj megyéket), mint oly túlnyomóan katolikus megyéké, miként Csongrád, Csonka-Bácsbodrog, vagy Heves, jelétül annak, hogy a determinánsok tekintetében (főleg írni-olvasni tudás és gyermekhalandóság) kisebbedik a távolság katolikusok és reformátusok között.

toztatása csak az ok felismerésén és az ok változtatásán alapulhat. Már pedig maga a katolikus nép születési aránya is, mint jelenség bizonyos megismert okok intenzitásához képest hol kisebb, hol nagyobb. A protestánsoknál — mint régebbi idő óta iskolázott, műveltebb és gazdagabb rétegnél — ezek az okok nagyobb százalékban forognak fenn.

Vajjon elenyésznének-e ezek az okok az áttérés pusztá formális tényével? Hiszi-e Pezenhoffer, hogy ha maga a katolikus vallás már nem elég erős arra, hogy a dunántúli és délvidéki (különben is katolikus eredetű) egyke hullámainak ellentálljon, akkor majd ez a más eszmekörben, a materializmus betegségétől inficiált és a katolikus eszmévilágtól évszázadok óta elszakadt tömeg — mihelyst visszatér a római katolikus egyházba — azonnal megjavul és szakítani fog szokásaival? Az eredmény alig lenne más, minthogy a megnagyobbodott katolikus lakosság natalitása egy-két ezelekkel leszállana.

Ellenben ott megfogni ennek az egykének a gyökereit, ahol a legérzékenyebben sebezné az egykéket, ahol elevenre tapintanánk, annak volna értelme. Lám Pezenhoffer az áttérésben bízik, miközben lerontaná a katolikusok szép, magas születési indexét (mert hiszen az okot nyilvánvalólag nem gyógyítaná az áttérés egyszerű ténye). E sorok írója ezen egyke ellen másképpen küzdene. Meggátolná, hogy az egyke vezetőmotivuma: a birtok szétDarabolásától való önző és filiszteri félelem és az ebből folyó gyermekkorlátozás előnyt nyújtson és lehetővé tenné, hogy a kis földű, de sok gyermekes családok gyermekeik arányában földdel jutalmaztassanak. A nemzetemésztő gyermekkorlátozást egy a földet kissé mobilizáló új örökösödési adóval próbálná irtani, tekintet nélkül, hogy protestáns vagy katolikus önzőről van szó.²¹⁾ A protestánsok erőállományát, vagyoni fölényét — mindaddig, míg az intézkedés preventívus jellege meg nem fordítaná szaporaságukat — természetesen jobban érintené ez a beavatkozás, mint a katolikusokét. A kezükön levő föld egy része átvándorolna a ma szaporább katolikusok kezére.

S mivel a születések gyakoriságának fontos meghatározói:

a) az írni-olvasni tudók aránya csökkenni nem fog s mivel

²¹⁾ L. szerzőtől: Népesedéspolitikai és többtermelés. Sárospatak, 1922. 50. l.

b) a gyermekhalandóság emelkedése ellen is mindent meg kell tennünk, nem is remélhető másként a születési index javítása, vagy legalább is egy szinten tartása, ha csak nem a fenti módon, amikor is a gyermeknemzési akaratot egybekapcsoljuk a család boldogulási vágyával, emelkedésével, önállósulásával. Ma ez a kettős vágy nem harmonizál s a falu egykéjének ösforrása innen ered.

